

ARGUMENT

Lingviștii nu trebuie să uite niciodată – repeta adesea Eugeniu Coșeriu, cu un dozaj bine calculat de seriozitate și umor – că limbajul există prin și pentru vorbitori, și nu prin și pentru lingviști. Chiar și lingvistica, știința care studiază din toate perspectivele posibile limbajul uman, poate fi o lingvistică pe înțelesul tuturor, așa cum ne-o arată și titlul unei cunoscute lucrări a unui cunoscut lingvist român¹. De aceea, cu excepția unor secvențe ceva mai „tehnice”, lucrarea noastră este accesibilă nu doar specialiștilor, ci și unui cititor-vorbitor obișnuit. De altminteri, dintre cele trei lingvistice componente, după cum vom vedea, ale *lingvisticii integrale*, *lingvistica limbii* e cel mai aproape de calificativul de lingvistică „pentru vorbitori”. Destinatarii principali ai cărții de față rămân totuși elevii și studenții de la științe umaniste (filologii, în primul rând) și toți cei preocupați de limbaj și de uimitoarea diversitate lingvistică a planetei noastre.

Așadar lucrarea aceasta, care nu are pretenția de a fi altceva decât una de *haute vulgarisation*, se adresează deopotrivă specialiștilor în formare și publicului larg. Uneori abordarea strict lingvistică este dublată de una mai flexibilă, de multe ori interdisciplinară, combinând problemele limbajului cu cele ale istoriei, geografiei, culturii în general. Perspectiva noastră încearcă să urmărească cele mai noi tendințe în clasificarea limbilor lumii, cele mai spectaculoase dintre acestea încercând să coroboreze și să fructifice în lingvistica limbilor lumii unele teorii și descoperiri revoluționare din domenii precum arheologia², paleoantropologia³ și mai ales genetica¹. După cum vom vedea,

¹ E vorba, desigur, de lucrarea lui Alexandru Graur, *Lingvistica pe înțelesul tuturor*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972. Acest titlu, adesea parafrazat ironic mai ales de către lingviști, părea cam egalitarist chiar pe vremea comunismului. În realitate, e vorba de o lucrare nu atât de popularizare, cât de inițiere în problemele complexe ale lingvisticii generale.

² Exemplificăm cu celebra Ipoteză Kurgan a Marijei Gimbutas (1921-1994), care relaționează lingvistica comparată cu arheologia și poziționează patria primitivă a indo-europenilor (care au înlocuit o civilizație matriarhală preindoeuropeană pe care autoarea a numit-o „cultura preistorică a zeiței-mamă”) între Volga și Ural.

³ Cele mai vechi fosile hominide și umane descoperite pînă acum plasează leagănul omenirii în Africa.

geneticieni precum Luca Cavalli-Sforza sau lingviști ca Joseph Greenberg și Merritt Ruhlen relaționează înrudirea unor populații (pe baza studierii ADN-ului uman) cu limbile vorbite de aceste populații și se ajunge, în unele situații, la noi clasificări genealogice ale limbilor lumii, cu tendința argumentării existenței unor macro-familii lingvistice. Noile ipoteze lingvistice de tip *macro-*, care propun perspective la nivel planetar, se sprijină așadar pe fundamente interdisciplinare.

Acest volum nu-și propune decât arareori să reia sau să rezume marile teorii sau contribuțiile fundamentale din acest domeniu. Preferăm, în acest scop, să facem trimiterile bibliografice necesare. Încercarea noastră dorește, în primul rând, să realizeze o deplasare a centrului de interes către evidențierea unor noi teorii și practici în clasificarea genealogică și tipologică a limbilor lumii și relevarea contribuției în acest domeniu a școlii integraliste, adică a lingvisticii promovate de Eugeniu Coșeriu și discipolii săi.

În cele mai multe cazuri e vorba de simple conspecte referitoare la clasificările genealogică și tipologică existente, însă cu aducerea în discuție a unor idei novatoare, unele general acceptate, altele acceptabile, parțial sau total, altele respinse vehement și unanim. În situația în care nu există informații noi și importante referitoare la o mare familie, familie sau ramură, subiectul este expedit de noi rapid, în câteva rânduri.

Era, apoi, imperios necesară actualizarea bibliografiei într-un domeniu în care în ultimii 50 de ani s-a publicat enorm. Bibliografia actualizată constă și în ghidarea spre o serie de resurse electronice, către site-uri specializate, dintre care unele cuprind anchete lingvistice cu sunet și imagine, arhive, hărți lingvistice sau volume ce pot fi consultate on-line etc. Epoca globalizării informației își face simțită din plin prezența în domeniul lingvisticii limbilor lumii. În acest răstimp nu doar că au fost studiate sute de limbi despre care înainte nu

¹ În ultimii 30-40 de ani genetica umană a făcut progrese extraordinare, îndeosebi în studierea ADN-ului mitochondrial și a cromozomului Y. Rezumând, s-a ajuns la concluzia că toți oamenii care populează astăzi planeta moștenesc ADN-ul mitochondrial al unei femei (așa-numita *Eva mitochondrială*) care a trăit în Africa acum 160.000 de ani. Toți bărbații de astăzi moștenesc cromozomul Y de la un bărbat (așa-numitul *Adam Y-cromozomic*) care a trăit acum aproximativ 140.000 de ani, probabil tot în Africa. Populațiile africane san și sandawe sînt, genetic, cel mai apropiate de *Eva mitochondrială*. Teoria *Out of Africa*, adică cea a originii africane unice a omului modern, numită și *recent single-origin hypothesis*, întrunește după 1990 cvasi-consensul oamenilor de știință. Ea afirmă că *homo sapiens arhaic* a evoluat către *homo sapiens modern* doar în Africa (cele mai multe opțiuni are estul Africii) cu 200.000-100.000 de ani în urmă. De aici, acum aproximativ 80.000 de ani, a migrat în afara Africii și a înlocuit progresiv populații umane anterioare, precum *omul de Neandertal* și *homo erectus*. Ipoteza concurentă, cea a apariției simultane în mai multe regiuni ale globului a omului modern (*teoria policentrică*), are tot mai puțini adepți.

se știa aproape nimic și s-au publicat monografiile dedicate lor, dar au apărut numeroase noi lucrări de sinteză teoretică și practică, unele renovând sau chiar reconstruind din temelii teorii vechi și foarte vechi și fiind, tocmai de aceea, întâmpinate cu multă reticență sau criticate și respinse cu vehemență.

Multe edituri importante au inițiat serii și colecții speciale dedicate lingvisticii limbilor lumii, în care au publicat mii de titluri, incluzând perspective teoretice, dar și numeroase monografii dedicate unor limbi rare, multe dintre ele având un statut de limbă periclitată sau chiar recent dispărută. De pildă editura Peeters¹ are, doar la litera L, următoarele serii legate de tema noastră: *Limbă și civilizație iraniană*, *Limbi și culturi africane*, *Limbi și culturi ale Africii negre*, *Limbi și culturi din Pacific*, *Limbi și societăți ale Americii tradiționale*, *Limbile lumii*, *Lingvistică generală*, dar întâlnim și alte serii precum *Collection linguistique de la Société de linguistique de Paris*, *Mémoires de la Société de linguistique de Paris. Nouvelle Série*, *Bibliothèque des Cahiers de Linguistique de Louvain*, *Sociolingvistică*, *Descrieri de limbi și monografii etnolingvistice*, *Dicționar de rădăcini semitice* etc. De Gruyter Mouton² cuprinde peste 10.000 de titluri în colecția *Linguistics and semiotics* în care, dintre cele consacrate limbilor lumii, peste 2.000 au în vedere limbile Europei. Colecția *Language Learning* a editurii Routledge conține seriile *General Language Reference*, *Languages of Africa*, *Languages of Asia*, *Languages of Eastern Europe*, *Languages of Scandinavia*, *Languages of Western Europe*, *Languages of the Middle East*, dar și *Routledge Language Family Series* în care regăsim monografiile consacrate descrierii generale (tipologice, genealogice, geografice, sociolingvistice etc.) a marilor familii de limbi. Editurile unor mari universități ale lumii au și ele colecții speciale *Languages and linguistics*, ca de pildă Cambridge University Press³, Oxford University Press⁴, M.I.T. University Press⁵. Aproape toate marile edituri europene au colecții speciale de lingvistică⁶, Editorial Gredos⁷ (*Biblioteca Románica Hispánica*) etc. În România se remarcă Editura Universității din Iași (colecția *Logos*), Editura Universității din București, Editura Institutul European, Iași (*Științe ale limbajului*), Presa Universitară Clujeană, Casa Cărții de Știință, Cluj etc. Multe volume apar în format clasic, pe

¹ V. pentru cataloage www.peeters-leuven.be

² <http://www.degruyter.com/page/448>

³ <http://www.cambridge.org/>

⁴ <http://ukcatalogue.oup.com/>

⁵ <https://mitpress.mit.edu/>

⁶ V. vol. *Linguistics Bibliography* (publicație cu apariție anuală începând din 1949; conține peste 380.000 de referințe bibliografice); variantă online: <http://bibliographies.brillonline.com/browse/linguistic-bibliography>

⁷ <http://www.editorialgredos.com/>

hîrtie, dar sînt însoțite și de mijloace de stocare a sunetului și imaginii, sau apar în întregime în format e-book. Unele monografii lingvistice, dotate cu înregistrări de sunet și imagine au o valoare inestimabilă, mai ales în cazul limbilor pe cale de dispariție sau în cazul celor care deja și-au pierdut și ultimul vorbitor.

De asemenea trebuie precizat faptul că există numeroase site-uri specializate¹ în descrierea și studierea limbilor lumii, cum ar fi *Ethnologue: Languages of the World* (cel mai accesat site dedicat limbilor lumii, care publică, anual, și un volum cu date actualizate). Există și instituții continentale a căror activitate este consacrată studierii unor limbi africane, asiatice, oceanice, australiene, amerindiene etc. și a căror activitate se concretizează în înregistrări, lucrări descriptive, transcrieri fonetice, adoptarea unor alfabetice pentru limbi care nu dispun de scriere, realizarea de atlase lingvistice, activități de normare a unor limbi, de promovare a unor politici lingvistice de ocrotire a unor limbi periclitare sau defavorizate etc.

Lingvistica românească a limbilor lumii are reprezentanți cu adevărat remarcabili în plan mondial, cu lucrări importante, multe dintre ele publicate sau traduse în limbi de circulație internațională. Unele tratează probleme ale lingvisticii indo-europene, dintre care trebuie să amintim volumul lui Theofil Simenschy și al lui Gheorghe Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (1981) sau pe cel al Luciei Wald și al lui Dan Slușanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene* (1987).

Școala românească de romanistică este considerată una dintre cele mai bune din lume, romaniștii români² publicînd lucrări considerate fundamentale în acest domeniu (v., printre altele, volumele colective *Enciclopedia limbilor romanice* sau *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*). Amintim și celebra lucrare a lui Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, 1962³, ediția a II-a, 1970 tradusă în engleză, germană, spaniolă, rusă, portugheză și italiană. Iorgu Iordan și Maria Manoliu mai publică *Introducere în*

¹ V. *Bibliografia electronică* din cadrul *Bibliografiei generale* a prezentului volum.

² Amintim cîteva nume mai importante: Eugeniu Coșeriu, Iorgu Iordan, Marius Sala, Ioana Vintilă-Rădulescu, Maria Manoliu-Manea, Maria Iliescu, Sanda Reinheimer Rîpeanu, Ecaterina Goga, Michaela Livescu, Alexandru Niculescu, Ileana Oancea, Miorița Ulrich, Mariana Ploae Hanganu, Maria Theban, I. Fischer, H. Mihăiescu, Constant Maneca, Dan Slușanschi, Sorin Stati, Liliana Macarie, Valeria Neagu, Dan Munteanu Colán etc. Pentru lucrările lor v. *Bibliografia specială: Limbi romanice și Bibliografia generală*.

³ E vorba de o ediție revizuită și adăugită a lucrării *Introducere în studiul limbilor romanice*. Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice, publicată în 1932 la Institutul de Filologie Română de la Iași.

lingvistica romanică (1965), tradusă în spaniolă cu titlul *Manual de lingüística románica* (1989).

Și cartea lui Marius Sala *De la latină la română* (1998) cunoaște o ediție franceză, *Du latin au roumain* (1999), una japoneză, *Ratengo kara rumaniago he-rumania goshi* (2001), una spaniolă, *Del latín al rumano* (2002), una italiană, *Dal latino al romeno* (2004) și una engleză, *From Latin to Romanian* (2005). Volumul *El problema de las lenguas en contacto*, UNAM, México, 1988 cunoaște o ediție românească revizuită, *Limbi în contact*, Editura Enciclopedică, București, 1997 și una spaniolă: *Lenguas en contacto*, Gredos, Madrid, 1998. În domeniul romanisticii, Marius Sala mai publică *Le judéo-espagnol* (1976), *L'unité des langues romanes* (1996), precum și o serie de lucrări scrise în colaborare, cum ar fi *El léxico indígena del español de América. Apreciaciones sobre su vitalidad* (1977). Lucrarea *Limbile lumii. Mică enciclopedie*, scrisă împreună cu Ioana Vintilă-Rădulescu, are o foarte cunoscută și foarte des citată ediție franceză, care constituie o versiune revăzută și mult adăugită: *Les langues du monde. Petite encyclopédie*, Editura Științifică și Enciclopedică – Les Belles Lettres, București-Paris, 1984. Structura articolelor acestui volum este descrisă astfel de unul dintre autori: „Fiecare articol cuprinde indicarea poziției limbii în cauză în cadrul clasificării [...], enumerarea țărilor în care se vorbește și evaluarea numărului de vorbitori după sursele existente la acea dată. Se descrie apoi pe scurt structura fonologică, gramaticală și lexicală a limbii respective, insistându-se asupra trăsăturilor caracteristice. Este prezentată structura dialectală, cu semnalarea caracteristicilor principalelor dialecte. Se înfățișează de asemenea periodizarea istoriei limbii, cu caracterizarea celor mai importante etape și evidențierea trăsăturilor proprii fiecăreia și a influențelor suferite. Nu lipsesc nici elementele referitoare la istoria limbii literare – în special la primele texte – și la caracteristicile sistemului de scriere. În încheiere sînt semnalate influențele exercitate asupra altor limbi, romanice sau nero-manice”¹.

În domeniul lingvisticii limbilor, prima sinteză românească importantă poate fi considerată capitolul IV. *Ramificațiile și clasificarea limbilor* din cunoscutul *Tratat de lingvistică generală* (coordonat de Al. Graur, S. Stati și Lucia Wald) și publicat de Editura Academiei, București, 1971². Subcapitolele

¹ Ioana Vintilă-Rădulescu, *Romanistica românească din utimele două decenii*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XLVII, nr. 1-6, 1996, pp. 255-256.

² Alexandru Graur, Sorin Stati, Lucia Wald (coordonatori), *Tratat de lingvistică generală*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971. Subcapitolul IV.B. *Clasificarea limbilor* (pp. 431-519) conține următoarele teme (autorii sînt puși între paranteze): 1. Limbi artificiale (Ioana Prioteasa), a. Limbi artificiale apriori, b. Limbi artificiale mixte, c. Limbi artificiale aposteriori; 2. Diver-

referitoare la clasificarea limbilor sînt semnate de Ioana Prioteasa (*Limbi artificiale*), Lucia Wald (*Diversitatea limbilor*), Al. Ionașcu (*Clasificarea tipologică*), Elena Slave (*Clasificarea genealogică*).

Nu trebuie uitate nici cursurile de teoria limbii și lingvistică generală adresate studenților de la facultățile de filologie, dintre care amintim volumul coordonat de Al. Graur, *Introducere în lingvistică*, ediția a III-a revizuită și adăugită, Editura Științifică, București, 1972 (capitolele care ne interesează sînt cap. V. *Probleme de lingvistică generală*, subcap. 4. *Clasificarea limbilor*. Clasificarea tipologică (morfologică) a limbilor¹ – Alexandru Ionașcu și subcap. 5. și 6. semnate de Cicerone Poghirc, *Clasificarea genealogică a limbilor și Familiile de limbi*). Mai amintim cursul lui Arîton Vraciu de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, *Lingvistică generală și comparată*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980 (capitolele 11. *Clasificarea limbilor*, a. *Clasificarea genealogică*, b. *Clasificarea tipologică* și 12. *Limbi internaționale construite*, pp. 241-284); Emil Ionescu, subcap. 3.2. *Clasificarea limbilor*, în vol. *Manual de lingvistică generală*, Editura ALL, București, 1992, pp. 26-33; Eugen Munteanu, cap. VII. *Clasificarea limbilor*. Criteriul tipologic și criteriul genealogic în vol. *Introducere în lingvistică*, Polirom, Iași, 2005, pp. 152-186; Nadia Anghelescu, *Introducere în studiul limbii*, Editura Universității

sitatea limbilor (Lucia Wald); 3. Clasificarea tipologică (Al. Ionașcu), a. Scurt istoric, b. Clasificarea morfologică tradițională, c. Teoria lui Edward Sapir, d. Cercetările tipologice și analiza cantitativă, e. Critica noțiunilor tipologiei tradiționale, f. Criterii fonologice, sintactice și lexicale în tipologie, g. Tipologia sistematică și universalitățile lingvistice, h. Relații și implicații ale tipologiei; 4. Clasificarea genealogică (Elena Slave); 5. Echivalența idiomurilor (Ioana Prioteasa); 6. Posibilitatea traducerii (Ioana Prioteasa); 7. Traducerea automată (Ioana Prioteasa), a. Scurt istoric, b. Calculatorul electronic și traducerea automată, c. Cîteva probleme de analiză și sinteză în traducerea cu mașina.

Subiecte interesante pentru tema noastră abordează și subapitolul IV.C. *Contactul dintre limbi*, din care enumerăm cîteva: *Vocabularul internațional*, *Limbi mixte*, *Dialecte intermediare* (Teodora Popa-Tomescu) sau *Limbi internaționale; limba unică a viitorului* (Elena Slave).

¹ Din perspectiva datelor actuale e ușor amuzantă următoarea observație a autorului: „Pe suprafața globului pămîntesc se vorbesc foarte multe limbi. Numărul total al lor nu este, deocamdată, precizat. [...] Pe măsură ce aceste idiomuri vor fi studiate mai amănunțit, cercetătorii își vor da, probabil, seama că în multe cazuri e vorba de fapt de dialecte – mai mult ori mai puțin deosebite – ale uneia și aceleiași limbi. De la numărul – vădit exagerat – de peste 2.000 se va ajunge, probabil, la 1.000 sau chiar la o cifră mai mică reprezentînd numărul total al limbilor vorbite pe suprafața globului”. După cum vom vedea, cifra estimativă actuală a numărului de limbi vorbite pe glob se situează între 6.000 și 9.000.

din București, București, 2007 (capitolul IV. *Compararea limbilor*: 1. *De ce și cum seamănă limbile între ele*; 2. *Comparația genealogică*; 3. *Comparația tipologică* și capitolul V. *Limbile „noastre” și limbile „celorlalți”*: 1. *Limbile Europei*; 2. *O limbă familiară: limba română*; 3. *Ce sunt limbile „exotice” și cum le tratăm*). Cursul Ioanei Vintilă-Rădulescu, *Introducere în lingvistica generală*, Editura Pro Universitaria, București, 2006² este merit, în întregime, să ofere „imaginea de ansamblu – absolut necesară, în contextul globalizat de astăzi, tuturor cetățenilor, dar mai ales filologilor – asupra limbilor vorbite pe glob și a sistemelor de scriere folosite de-a lungul timpului, astfel încât să poată situa mai bine în acest cadru limbile pe care le studiază și care sunt atât de diferite ca origine, structură și scriere – de la engleză, franceză, germană, italiană și spaniolă la arabă și japoneză” (p. 7). Ioana Vintilă-Rădulescu, cel mai important specialist român contemporan în lingvistica limbilor lumii, își structurează cursul în trei mari părți: A. *Clasificarea limbilor* (I. *Clasificarea genealogică a limbilor*; II. *Clasificarea tipologică a limbilor*; III. *Clasificarea socio-lingvistică a limbilor*; IV. *Uniunile lingvistice*); B. *Scrierea* (I. *Sisteme de scriere*; II. *Transliterarea și transcrierea*; III. *Alfabetele speciale*); C. *Aplicație: Limbile statelor europene*. O lucrare a aceleiași autoare pune în prim plan perspectiva sociolingvistică asupra limbilor în epoca globalizării: *Sociolingvistică și globalizare*, Editura Oscar Print, București, [2001]. Dintre capitolele volumului amintim: *Sociolingvistică și globalizare*, *Clasificarea limbilor și a sistemelor de scriere*, *Configurația sociolingvistică a lumii (Europa, Asia, America, Africa, Australia, Oceania)*, *Sociolingvistică, globalizare și drepturile omului*.

Trebuie să ne referim aici și la perspectiva originală pe care o aduce volumul lui Ioan Oprea, *Comunicare culturală și comunicare lingvistică în spațiul european*, Institutul European, Iași, 2008. Un spațiu lingvistic și cultural atât de eterogen își găsește un fond unificator în *comunicare*, pe care autorul o înțelege ca „transfer de elemente (culturale și lingvistice) și ca circulație a valorilor culturale, avînd drept rezultat o relativă omogenizare conceptuală, interpretativă, comportamentală”. Viziunea inedită a acestui volum este dată în principal de arhitectura lui complexă, care îmbină lingvistica limbajului cu lingvistica limbilor și cu lingvistica textului/discursului, pe fondul considerării limbajului ca formă fundamentală a culturii umane.

În „topul” preferințelor studenților filologi, în frunte se află însă amintita enciclopedie, *Limbile lumii*, a lui Marius Sala și a Ioanei Vintilă-Rădulescu și mai vechiul volum *Ce limbi se vorbesc pe glob*, publicat de Lucia Wald și Elena Slave în 1968.